

การศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อและคุณค่าของการบูชารอยพระพุทธรูป
ของชาวพุทธ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

**The Analytical Study of the Beliefs and Values of Worshipping
Buddha's Footprints of People in Sahatsakhan
District Kalasin Province**

พระชาญชัย จันทสโร (บุญหล้า), พระครูสุธีคัมภีรญาณ

โสวิทย์ บำรุงภักดี และ พระมหาสำรอง สดัญโต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Phra Chaychai Janthasaro (Boonlar), Phrakhru Sudhikhambhirayana,

Sowit Bamrungphak and Phramaha Samrong Sayyato

Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Khon Kaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail : sanchi0855@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนารอยพระพุทธรูปในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาประเพณีเกี่ยวกับการบูชารอยพระพุทธรูปของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ 3) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของการบูชารอยพระพุทธรูปสหพันธ์ชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และความสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม กลุ่มผู้บริหารในเขตอำเภอและกลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลทั่วไป การวิจัยนี้เป็นวิจัยคุณภาพ โดยศึกษาหนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาและการสัมภาษณ์เชิงลึก แล้วนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปไว้ 5 แห่ง ได้แก่ เขาสุวรรณมาลิก เขาบรรณพต เขาสุมณภู เมืองโยนกบุรี และที่หาดในลำน้ำมันทานที่ รอยพระพุทธรูปเชื่อว่าเป็น อุเทสิกเจดีย์ โดยชาวพุทธกราบไหว้บูชาและถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งระลึก ซึ่งชาวพุทธอำเภอ สหพันธ์ได้ทำการบูชาด้วยรูป 3 ดอก คือ พระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ เทียน 2 เล่ม คือการบูชาพระธรรมวินัยอันหมายถึงแสงสว่างแห่งชีวิต และดอกไม้หมายถึงพระสงฆ์ผู้มาจากตระกูลต่าง ๆ รวมกันเป็นกลุ่มชนที่งดงามที่ควรแก่การบูชา ส่วนคุณค่าของชาวพุทธอำเภอสหพันธ์มี 5 ประการได้แก่ 1) คุณค่าต่อตนเอง 2) คุณค่าต่อสังคม 3) คุณค่าต่อสังคม 4) คุณค่าต่อเศรษฐกิจ 5) คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: คติความเชื่อ; การบูชา; รอยพระพุทธรูป

Abstracts

The objectives of this research were: 1) to study the history and development of Buddha's footprints in Theravada Buddhism; 2) to study the culture related to Buddha's footprint worship of Buddhists in Na Makhuea sub-district, Sahatsakhan district, Kalasin province; 3) to analyze the values of Buddha's footprint worship of the Buddhists in Na Makhuea sub-district and its relation to Buddhist principles. This study was conducted by means of the qualitative research methodology through investigating Buddhist books, texts, academic works and in-depth interviews. The obtained data were presented by using the descriptive analysis.

The study found that Buddha created his footprint at five places, namely Suwan Malika Mountain, Bannaphot Mountain, Sumanakut Mountain, Yonok Buri City and the beach in the stream Mondanadi. The footprint is believed to be Udesika pagoda in which Buddhists pay their respects and take the Triple Gem as a relic. The Buddhists in Sahatsakhan district worshiped the footprints with three incense sticks representing Buddha, Dharma and Sangha, two candles representing Dhamma and Vinaya meaning the light of life. Also, flowers refer to the monks who come from different families to be united as a beautiful group of people worthy of worship. There are five values of Buddha's footprint worship of the Buddhists in Sahatsakhan district: 1) value for oneself, 2) value for society, 3) value for community, 4) value for economy and 5) value for Buddhism.

Keywords : Beliefs; Values; Worshipping Buddha's Footprints

บทนำ

พระพุทธศาสนากับคนไทย มีความสัมพันธ์กันมานานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นเวลามากกว่า 2,000 ปี กล่าวคือ คนไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 5 สมัยที่คนไทยยังอยู่ในประเทศจีน แต่ที่ปรากฏเป็นหลักฐานก็คือในสมัยอาณาจักรอ้ายลาว เมื่อ พ.ศ. 612 พ่อขุนหลวงเม้าหรือเม้า กษัตริย์แห่งอาณาจักรอ้ายลาวได้แสดงตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมด้วยพลเมืองอีก 77 หัวเมือง มี 51,890 ครอบครัว เป็นจำนวนคน 553,761 คน หรือในพงศาวดารของจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นก็มีข้อความว่า “ขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยทรงเป็นพุทธมามกะ” (สภาการศึกษาหมากฎราชวิทยาลัย, 2525: 3) พระพุทธบาทลักษณะคือลายลักษณะมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาทและรอยพระพุทธบาทที่ชาวพุทธและบุคคลทั่วไปเชื่อกันว่าเป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นปูชนียวัตถุสำคัญยิ่ง ได้สักการบูชากราบไหว้กันมาตั้งแต่พระพุทธองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่คือตั้งแต่สมัยพุทธกาล ได้แกeroyพระพุทธบาทที่พระองค์ได้ทรงประทับและประทับไว้ ครั้นต่อมาเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ปรินิพพานไปแล้วได้ประมาณ 300 – 400 ปี พุทธศาสนิกชนเห็นความจำเป็นที่จะต้องมียุทธลักษณะ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในตำนานพระพุทธเจดีย์ ว่า ได้มีการ ใช้ยุทธลักษณะรูปต่าง ๆ แทนเช่น ตรงที่พระพุทธองค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรมนั้นก็ทำเป็นรอยพระบาท หรือม้าผูกเครื่องไม่มีคนขี่ ตรงที่ตรัสรู้ทำแต่รูปบัลลังก์ตั้งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ ตรงที่ประทับปฐมเทศนาทำเป็นรูปกงจักรมีรูปกงวางประกอบ หรือในตอนอื่น ๆ ก็มักทำเป็นรูปพุทธอาสน์หรือกงจักรเป็นยุทธลักษณะแทนเป็นต้น ประเพณีนี้ได้เริ่มต้นในประเทศศรีลังกาแล้วแพร่กระจายออกไปสู่ประเทศ

ต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา (กรมศิลปากร, 2536: 36.) คตินิยมในการสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองจึงเริ่มมีมาแต่ พุทธศตวรรษที่ 5-6 ถึง พุทธศตวรรษที่ 6-10 โดยเฉพาะในประเทศศรีลังกาแม้ไม่มีอายุบอกไว้ แต่อย่างน้อยเท่าที่ทราบจนถึงขณะนี้ ได้มีรอยพระพุทธรูปสมัยโบราณเพียง 2 องค์เท่านั้น ที่มีคำจารึกกำกับอยู่ จารึกเหล่านี้ใช้อักษรพราหมีในประเทศศรีลังกา แต่ในประเทศปากีสถาน ใช้อักษรขโรษฐี (กำรเทพ กระต่ายทอง และคณะ, 2542: 42.) นักอ่านจารึกได้พยายามที่จะกำหนดอายุของจารึกเหล่านั้น รอยพระพุทธรูปดังกล่าวอยู่ในศรีลังกา ส่วนอีกองค์หนึ่งอยู่ในปากีสถาน ทั้งสององค์อาจจะมีอายุอยู่ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 300 – 400 ปี หรือไม่ก็อาจช้ากว่านั้นเล็กน้อย และในประเทศอินเดียก็ได้พบรอยพระพุทธรูปสมัยโบราณจำนวน 2 องค์ ดูตามหลักฐานแล้วน่าจะเกิดขึ้นช้ากว่า (ภายหลัง) ทั้ง 2 องค์ ดังกล่าวมาแล้ว และผู้เชี่ยวชาญได้ชี้ว่ามีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ส่วนรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย ในสมัยสุโขทัย ได้มีจารึกของพระมหาธรรมราชาลิไท กล่าวถึงการจำลองรอยพระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์บนภูเขาสมณภูในเกาะลังกามาประดิษฐานไว้บนภูเขาทั้ง 4 แห่ง ในราชอาณาจักรของพระองค์10 (กรมศิลปากร, 2536: 59-73.) ทำให้ดินแดนสุโขทัยกลายเป็นดินแดนที่พระพุทธองค์ได้เคยเสด็จมาโปรดและจะให้ความคุ้มครองเป็นพิเศษตลอดไป และทรงประทานนามภูเขา 2 แห่งใน 4 แห่งนั้นว่า “สมณภู” (กรมศิลปากร, 2526: 80-91.)

ในความเชื่อของผู้สร้างและผู้กราบไหว้บูชาถือว่ารูปรอยมงคล 108 ประการ อันเป็นลักษณะเฉพาะแห่งรอยพระพุทธรูปนั้น มีทั้งรูปรอยที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญความอุดมสมบูรณ์ และบางประเภทก็เกี่ยวข้องกับคติเรื่องจักรวาล ส่วนกระบวนการปรับและรับวัฒนธรรมจากประเทศอื่นมาใช้ผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นได้อย่างกลมกลืน ก็เป็นสื่อ ในการสร้างสัมพันธ์ไมตรีและเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศ พุทธศตวรรษที่ 22 ตั้งแต่ได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ก็ได้มีความสัมพันธ์กับการแพร่ของคติจักรวาลและไตรภูมิ อันมีปรากฏอยู่ในไตรภูมิฉบับโบราณ จิตรกรรมฝาผนังตามที่ต่าง ๆ และวรรณกรรมเป็นต้น คติการสร้างและบูชา รอยพระพุทธรูปและมงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูป คติเกี่ยวกับจักรวาลและไตรภูมิ ได้แพร่อยู่ในประเทศพม่า ไทย ศรีลังกา และกัมพูชา (นันทนา ชุตินวงศ์. 2533: 7-8.)

จากสภาพปัญหาดังกล่าวมา จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปสหัชชันธ์ ลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม โดยศึกษาถึง ประวัติความเป็นมา พัฒนาการของรอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะ และ คุณค่าประเพณีที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป และพุทธรูปลักษณะในสังคมไทย รู้เรื่องหลักพุทธธรรมที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ซ่อนเร้นอยู่ในรูปมงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูป อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ด้านการเรียนรู้พุทธธรรมจากสื่อสัญลักษณ์ในรอยพระพุทธรูปให้เข้าถึงเจตนาและภูมิปัญญา เพื่อจะได้ช่วยกันเผยแผ่สืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพชนผู้มีศรัทธาได้ สรรค์สร้างรอยพระพุทธรูปที่มีพุทธรูปลักษณะเป็นรูปมงคลประการต่างๆ ไว้อย่างประณีตสวยงามและเป็นอุดมมงคลยิ่งจากอดีตถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นการสืบสานดำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีการสร้างและการกราบไหว้บูชารอยพระพุทธรูป ให้ยั่งยืนควบคู่กับการประพฤติ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติของรอยพระพุทธรูปใน อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อศึกษาประเพณีความเชื่อที่เกี่ยวกับการบูชารอยพระพุทธรูปของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของการบูชารอยพระพุทธรูปสหพันธ์ชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และความสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการดำเนินการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อและคุณค่าของการบูชารอยพระพุทธรูปของชาวพุทธ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์โดยการดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้ 1. รูปแบบการวิจัย 2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย 3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 4. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 5. การเก็บรวบรวมข้อมูล 6. การวิเคราะห์ข้อมูล

รูปแบบการวิจัยการวิจัย การวิจัยเชิงเอกสาร

โดยเริ่มต้นจากการศึกษาข้อความคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับของแนวความคิดในทางความหมาย และกระบวนการเกี่ยวกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านดังต่อไปนี้

1. ศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม 2. ศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับแนวความคิด รูปเคารพ 3. ศึกษาความหมายของพุทธศาสนาตามพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 4. กระบวนการศึกษาวิเคราะห์ เอกสาร และแนวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่าง: การกำหนดกลุ่มตัวอย่างจากผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการ อันประกอบไปด้วยบุคคลที่มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. กลุ่มผู้บริหารในเขตอำเภอประกอบด้วย 1) นายอำเภอ/ปลัดอำเภอ 1 คน 2) กำนัน/ผู้ช่วยกำนัน 1 คน 3) ผู้ใหญ่บ้าน/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน 4) เจ้าคณะอำเภอ 1 รูป 5) องค์การบริหารส่วนตำบล 1 คน และ 6) เจ้าอาวาส 1 รูป

2. กลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลทั่วไปประกอบด้วย 1) ไวยาวัจกร/มัคนายกวัด 1 คน 2) ชาวบ้านทั่วไปที่มาเข้าร่วมในงานพิธีกรรมการบูชา 2 คน 3) พระสงฆ์ที่มาสักการะบูชารอยพระพุทธรูปคู่สหพันธ์ 2 รูป 4) นักท่องเที่ยวที่มาสักการะบูชารอยพระพุทธรูปคู่สหพันธ์ 2 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

สำหรับเครื่องมือที่มีความเหมาะสมในการนำมาใช้สำหรับกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย ครั้งนี้เนื่องจากการวิจัยได้กำหนดกระบวนการวิจัยโดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ นั้นประกอบไปด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลแนวทางหนึ่ง โดยการศึกษา

และค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ ตำรา ตลอดจนผลงานวิจัยประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัยที่มีผลทำให้ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง โดยเทคนิคของการสัมภาษณ์เจาะลึกนั้น เป็นเทคนิคและกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่กำลังดำเนินการกระบวนการวิจัย

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

สำหรับกระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้น เนื่องจากระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย ครั้งนี้ ได้กำหนดให้ใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก โดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้แนะ เป็นการกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่นำมาใช้ในการสัมภาษณ์เจาะลึก โดยข้อคำถามสำหรับนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์เจาะลึก นั้นได้ดำเนินการออกแบบการวิจัย หรือ การสร้างแบบสัมภาษณ์ สำหรับนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์เจาะลึก โดยการออกแบบหรือสร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างหรือเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีรูปแบบหรือมีลักษณะที่ไม่เป็นมาตรฐาน หรือ การสัมภาษณ์แบบ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

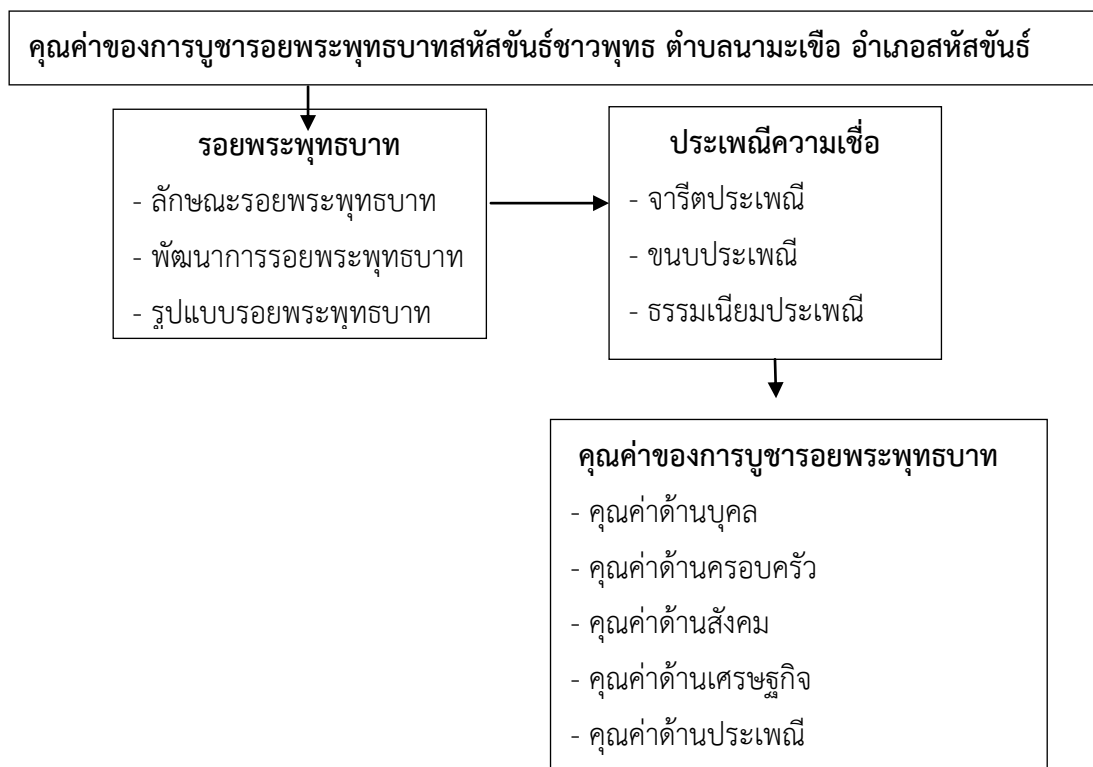
รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ ข้อมูลที่เป็นเอกสารงานเขียนของนักวิชาการ หนังสือตำรา ผู้วิจัยติดต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อขอหนังสือร่วมมือในการทำวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ไปยังกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 20 รูป/คน ผู้วิจัยนำแบบสอบถาม ไปสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง จำนวน 20 รูป/คน จำนวน 20 ฉบับ และรับคืนมาด้วยตนเองแล้ว ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

1. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาด้านทฤษฎี และภาคสนามโดยใช้วิธีอธิบายเชิงพรรณนา ตามวัตถุประสงค์ในประเด็นต่าง ๆ
2. เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นมาสรุปเพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการเขียนรายงานการวิจัย
3. เขียนรายงานการวิจัย สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

1. สรุปวิเคราะห์คุณค่าและประเพณีที่เกี่ยวข้องของรอยพระพุทธรูป ของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

พิธีกรรมการบวชารอยพระพุทธรูปบาทของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ชี้ให้เห็นถึงอัตลักษณ์ร่วมกันของชาวพุทธโดยผ่านความเชื่อที่แสดงออกผ่านทางพิธีกรรมทำให้เห็นว่าความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผีบรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้านประจำชุมชน และพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ เพื่อเป็นแกนยึดโยงคนในชุมชนให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่และคุณค่าต่าง ในการอธิบายถึงที่มาเหตุผลของพิธีกรรมต่าง ๆ มีบทบาทในการรักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคมและท้องถิ่น และมีบทบาทในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคมและทางธรรมชาติ นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านความสามัคคีของคนในของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

2. สรุปวิเคราะห์พระพุทธรูปบาทสี่ชั้นกับหลักพุทธธรรม

เนื่องจากพุทธรูปบาทสี่ชั้นอันประกอบด้วยรูปมณฑลทั้ง 108 ประการ หากจะทำการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมของรูปมณฑลทั้ง 108 ประการ เป็นอย่างไร ไปจนครบ ทั้ง 108 ประการ ก็จะทำให้งานวิจัยนี้มีเนื้อหายืดเยื้อมากเกินไป ผู้วิจัยจึงได้แบ่งการวิเคราะห์ พุทธรูปบาทสี่ชั้นที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมออกเป็น 3 ประการคือ

(1) วิเคราะห์พุทธรูปบาทสี่ชั้นที่มีรูปมณฑล 1 ถึง 8 ประการ (2) วิเคราะห์พุทธรูปบาทสี่ชั้นที่มีรูปมณฑล 108 ประการโดยภาพรวม (3) วิเคราะห์พุทธรูปบาทสี่ชั้นคือรูปมณฑล 108 ประการที่นักโบราณคดีได้แบ่งออกไว้เป็น 3 ประเภท คือรูปมณฑลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์ของโชคลาภ ความเจริญและความอุดมสมบูรณ์. รูปมณฑลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์เครื่องประกอบพระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ และรูปมณฑลที่เป็นสัญลักษณ์เครื่องประกอบของภพภูมิในระบบจักรวาล

3. สรุปวิเคราะห์ประเพณีสำคัญในประเทศไทย

1. จารีตประเพณี (Mores) ระเบียบแบบแผนที่ต้องปฏิบัติตามหากไม่ทำตาม จะเสียหายต่อตัวเองหรือสังคมได้ เช่นทุกคนจะต้องไม่ลักทรัพย์ของผู้อื่น การลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นนอกจากทำให้ผิดตามกฎหมายอาญาแล้ว ยังทำให้สังคมเดือดร้อนอีกด้วยหรือ ความกตัญญูต่องานที่ต่อมารดาบิดาและผู้มีพระคุณเป็นเรื่องที่ทุกคนในสังคมจะต้องปฏิบัติหากใครไม่ปฏิบัติก็จะเสียหายต่อผู้นั้น คือจะถูกกล่าวหาว่าเป็นคนเนรคุณ ดังนั้นจารีตประเพณีจึงมีคุณธรรมเป็นรากฐาน เพื่อความสงบสุขของต่อตัวเองและสังคม

2. ขนบประเพณี (Institution) คือระเบียบหรือแบบอย่างที่ได้ถือกันมานานจนกลายเป็นประเพณี เช่นพิธีทำบุญเข้าพรรษา ประเพณีตักบาตรเทโว ประเพณีการโกนจุก ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการบวช ประเพณีสงกรานต์ สงกรานต์พระธาตุ สงกรานต์พระพุทธรูป รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ในวันสงกรานต์ เป็นต้น ประเพณีระดับนี้เป็นเรื่องไม่บังคับ ใครไม่ทำก็ไม่เสียหายสังคมก็ไม่เดือดร้อน แต่เป็นเรื่องที่ควรกระทำ ขนบประเพณีแบ่งย่อยออกเป็น 2 ประการ คือ

(1) ประเพณีที่ได้รับจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็มี เช่นประเพณีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่นวันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันอัฐมิบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา การถวายสลากภัต ถวายผ้าอาบน้ำฝน การถวายเทียนพรรษา การเทศนามหาชาติ การทอดกฐิน. ผ้าป่า การบรรพชา. อุปสมบท ประเพณีการเดินเท้าขึ้นไปบูชาพระธาตุหรือรอยพระพุทธรูป บนภูเขาหรือการสงกรานต์พระธาตุหรือรอยพระพุทธรูป

(2) ประเพณีที่นำพระพุทธศาสนาไปเสริม เช่นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ ประเพณี วันตรุษ-สงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีการเกิด ประเพณีการโกนจุก ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการสืบชะตา ประเพณีงานศพ เป็นต้น

(3). ธรรมเนียมประเพณี (Convensation) คือแบบอย่างที่ทำกันมาจนกลายเป็นมารยาททางสังคม เช่นการกราบไหว้และการแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น

4. วิเคราะห์คติความเชื่อในพิธีกรรมเกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิต

คติความเชื่อในพิธีกรรมเพื่อการดำรงชีวิตนี้ ก็เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ชาวไร่ชาวนาที่จะออกไปประกอบอาชีพเกษตรกรรมในเดือนหก-เดือนเจ็ด ซึ่งเป็นเวลาหรือฤดูกาลทำไร่ทำนา จึงได้จัดพิธีกรรมที่เป็นคติความเชื่อในเรื่องการบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ในหมู่บ้านที่ชุมชนนั้นนับถือ เช่น ฝับริพบุษุมเหล็กหลักเมือง หลักบ้าน ฝัปุตตา ฝัตาแฮก ฝัเมือง ตามจาริตประเพณี เป็นต้น เพื่อขอให้ท่านเหล่านั้นช่วยเหลือในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก ๆ มีอยู่เหลือกินเหลือใช้ ตามแต่จะบนหรือบ่ากัน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น หรือเป็นการประกอบอาชีพอื่นก็จะบนหรือบ่า ได้เช่นกัน

อภิปรายผลการวิจัย

รอยพระพุทธรูปจึงเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้มีมาก่อนการ สร้างรูปรอยหรือสัญลักษณ์อื่นๆ เช่นพุทธรูปตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ คติการสร้างรอยพระพุทธรูปได้เริ่มแพร่หลายขึ้นในประเทศศรีลังกา ได้มีการสร้างรอยพระพุทธรูปอย่างวิจิตรพิสดาร เป็นระบบระเบียบ อันเป็นแบบอย่างในการสร้างขึ้น โดยได้มีคัมภีร์คู่มือในการสร้างรอยพระพุทธรูปอันเก่าแก่ชื่อว่า “คัมภีร์ชินาลังการฎีกา” แต่งโดยพระธัมมรักขิตตะแห่งประเทศศรีลังกา ซึ่งคัมภีร์นี้ถือเป็นแบบฉบับในการสร้างรอยพระพุทธรูปหลายๆ แห่งเช่นรอยพระพุทธรูปที่เจดีย์โลกนันทะและ ที่เจดีย์ชเวสิกองในประเทศพม่า รวมทั้งรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยของพญาลิไทก็ถือว่า ได้สร้างขึ้นตามคัมภีร์นี้เช่นเดียวกัน (จารุณี อินเดิตถาย และคณะ, 2536: 6-7) อันเป็นการเผยแผ่ถ่ายทอดวิธีการสร้างรอยพระพุทธรูปจากประเทศศรีลังกา ไปสู่พุทธศาสนิกชนในประเทศต่างๆ เช่นพม่า และประเทศไทยเรามากอดิมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ พระศรีปริยัติเวที (ลำไย สุวฑฒโน) (2552:52) ได้ศึกษาวิจัย “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อในรอยพระพุทธรูปของคนไทย”. ผลการวิจัยพบว่า ความเป็นมาแห่งความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูป หรือพัฒนาการความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปนั้น มีมาตั้งแต่เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงชนมายุ ดังปรากฏอยู่ในปฎิมาธิสสุต และเรื่องพระนางสามาวดี เป็นต้น แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว มีการพัฒนามาตามลำดับ โดยเริ่มจากบุคคลเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เชื่อต่อธรรมชาติ และเชื่อจากการปฏิบัติของบุคคล อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูป เกิดจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับรอยพระบาทไว้ เพื่อเป็นพุทธานุสสติ และมีพุทธศาสนิกชนสร้างจำลองไว้เนื่องจากคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ความเชื่อในรอยพระพุทธรูปของคนไทยที่วัดพระพุทธรูป มีความเป็นมาที่น่าสนใจมากทั้งในด้านสถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ คนไทยส่วนมากนับถือ ศาสนาพุทธ รอยพระพุทธรูปจึงเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน คนสมัยก่อนถึงกับกล่าวว่า ถ้าได้มาไหว้พระพุทธรูปถึง 3 ครั้ง หรือ 7 ครั้ง แล้วตายไปจะไม่ตกนรก ในด้านมิติความมั่นคงของประเทศชาติ เวลาเกิดศึกสงครามพระมหากษัตริย์ก็จะให้ความสำคัญในรอยพระพุทธรูปไว้เป็นระดับต้น ๆ เพราะเวลาชนะศึกสงครามแล้วจะนำเศียรราชูมาถวายเป็นพุทธรูป เป็นที่ตั้งแห่งบุญของคนทุกหมู่เหล่า และพระมหากษัตริย์ จะเสด็จมานมัสการรอยพระพุทธรูปทุกปี แต่แต่ละครั้งที่เสด็จมาจะมีพิธีที่ยิ่งใหญ่มาก

กรรมการบูรณาการรอยพระพุทธบาทของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ชี้ให้เห็นถึงอัตลักษณ์ร่วมกันของชาวพุทธโดยผ่านความเชื่อที่แสดงออกผ่านทางพิธีกรรม ทำให้เห็นว่าความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผีบรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้านประจำชุมชน และพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ เพื่อเป็นแกนยึดโยงคนในชุมชนให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่และคุณค่าต่าง ในการอธิบายถึงที่มาเหตุผลของพิธีกรรมต่างๆ มีบทบาทในการรักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคมและท้องถิ่น และมีบทบาทในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคมและทางธรรมชาติ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านความสามัคคีของคนในของชาวพุทธ ตำบลนามะเขือ อำเภอสหพันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมโดยการยอมรับและเข้าใจ แนวปฏิบัติตามความเชื่อของวัฒนธรรมในชุมชนตนเอง คุณค่าด้านความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ด้านคุณธรรมจริยธรรมของพุทธศาสนา และการศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมในชุมชน จวน คงแก้ว (2559: ก) ได้ศึกษาวิจัย “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” พบว่า พุทธบาทลักษณะคือสัญลักษณ์รูปมงคลในรอยพระพุทธบาทในยุคแรกมีรูปธรรมจักรเพียงประการเดียว รูปธรรมจักรสัมพันธ์กับพุทธธรรมคือธรรมจักรกัปวัตตนสูตร ยุคต่อมามีรูปมงคล 3 ประการ คือธรรมจักร ตรีรัตนและสวัสดิกะ, ตรีรัตนสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือ แทนพระพุทธองค์ในสถานะอันเป็นรูปปรากฏของสัจธรรม และสวัสดิกะสัมพันธ์กับวัฏฏะ 3, ยุคต่อมาได้เพิ่มรูปมงคลมากขึ้นเป็น 8 ประการสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือโลกุตตรธรรม 9, มหาปฐิสลักษณ์ 32, พุทธรัตน, รัชมรุตนะและสังฆรัตนะ, อรหัตตมคคญาณและอรหัตตผลญาณ และยุคหลังต่อมานิยมทำพุทธบาทลักษณะให้มีรูปมงคล 108 ประการ ในประเทศไทยได้นิยมใช้จำนวนเลข 108 ในทางพุทธศาสตร์และในทางไสยศาสตร์ โดยภาพรวมรูปมงคล 108 ประการสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมโดยเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งชี้ถึงหลักพุทธธรรมหลายประการเช่น มหาปฐิสลักษณ์ 32, บารมี 10, บุษบา 2, เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลวิจัยไปใช้

1. ควรจัดทำป้ายเชิญชวนให้ชาวพุทธได้ไปกราบไหว้รอยพระพุทธบาท พร้อมด้วยแสดง แผนภูมิที่ตั้งของรอยพระพุทธบาทและสถานที่สำคัญอื่น ๆ ในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสภายในวัดแสดงไว้อย่างชัดเจน
2. ควรจัดให้มีวิทยากรบรรยายหรือทำป้ายบอกกล่าวแนะนำให้ผู้มากราบไหว้บูชา รอยพระพุทธบาทได้มีความรู้และเข้าใจถึงความเป็นมาความสำคัญของรอยพระพุทธบาทตลอดถึงสัญลักษณ์รูปมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาทซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่แฝงอยู่
3. ควรจัดกิจกรรมรณรงค์ให้มิชชันนารีมีการรื้อรอยพระพุทธบาท, ไหว้พระสวดมนต์และ นั่งสมาธิภาวนา รอบ ๆ รอยพระพุทธบาท หรือในอาคารใกล้เคียงรอยพระพุทธบาทเพื่อเป็นพุทธบูชาในโอกาสต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

1. ควรศึกษาถึงพัฒนาการของสื่อสัญลักษณ์คือรูปมงคล 108 ในรอยพระพุทธรูปในประเทศทางเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์จากอดีตถึงปัจจุบันในเชิงเปรียบเทียบด้านพุทธศิลป์หรือด้านอื่น ๆ
2. ควรศึกษาเกี่ยวกับสื่อสัญลักษณ์รูปมงคล 108 ในรอยพระพุทธรูปในฐานะที่เป็น สื่อสัญลักษณ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามแนวคิดหรือทฤษฎีเฉพาะเรื่องทางตะวันตกหรือตะวันออก
3. ควรศึกษาแนวคิดความเชื่อเรื่องมงคล 108 ในรอยพระพุทธรูปในอรรถกถา พุทธบาทลักษณะหรือคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ
4. ควรศึกษาคำจารึกเกี่ยวกับเรื่องรอยพระพุทธรูปในสังคมไทยยุคต่าง ๆ ในเชิงลึกเพื่อให้ทราบถึงกาลเวลา, ศรัทธาและเจตนาของผู้สร้างเพื่อให้ชาวพุทธได้เห็นถึง ความสำคัญหรือเรียนรู้ถึงแก่นแท้

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2526). *จารึกสมัยสุโขทัย. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย*. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ.
- กรมศิลปากร. (2536). *พุทธบาทลักษณะและรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: พิรสเกล จำกัด.
- กำธรเทพ กระต่ายทอง และคณะ. (2542). *พระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชน์พระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พรินติ้ง จำกัด.
- จวน คงแก้ว. (2559). *ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จารุณี อินเฉินฉาย และคณะ. (2536). *พุทธบาทลักษณะและรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศิลปากร.
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). *รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- พระศรีปริยัติเวที (ลำไย สุวฑฒโน). (2552). *ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อในรอยพระพุทธรูปของคนไทย*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี 200 ปี*. พระนคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.